

Halina Karas

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-4383-9626; e-mail: h.a.karas@uw.edu.pl

Słowniki gwarowe z obszaru tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego jako źródło do badań germanizmów leksykalnych¹

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie słowniczków gwarowych z obszaru tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego jako źródeł do badań germanizmów leksykalnych. Termin „Głuchoniemcy” odnosi się do potomków osadników niemieckich, którzy głównie w średniowieczu osiedlili się wśród ludności polskiej na Pogórzu Karpackim. Obejmuje teren od Tarnowa po okolice Łańcuta, na którym wyróżnia się kilka wysp tego osadnictwa (okolice Tarnowa, Biecza i Gorlic, Krosna, Rzeszowa i Łańcuta). Analizą objęto 20 słowników i zbiorów wyrazowych dawnych (z końca XIX i pocz. XX w.) oraz współczesnych (koniec XX i pocz. XXI w.) zróżnicowanych także geograficznie, objętościowo i leksykograficznie (sposobem opracowania). Są one cennym źródłem do badań zapożyczeń leksykalnych używanych w gwarach na tym obszarze, poświadczają ich zróżnicowanie formalne (fonetyczne i morfologiczne) oraz semantyczne. Znaczną część zbioru germanizmów stanowią wyrazy rzadkie, ograniczone tylko do gwar Małopolski południowo-wschodniej.

Słowa kluczowe: „Głuchoniemcy” (niem. Taubdeutsche, Walddeutsche), zapożyczenia niemieckie, gwary południowomałopolskie, słowniki gwarowe

Abstract: Dialectal dictionaries from the area of “Deaf German” settlement as a source for a study of lexical Germanisms. The aim of the article is to present dialectal dictionaries from the area of the “Deaf German” settlement (Carpathian Foothills) as sources for a study of lexical Germanisms. The term “Deaf Germans” (German Taubdeutsche, Walddeutsche) refers to the descendants of German settlers from the period of medieval colonization in the Carpathian Foothills. It covers the area between Tarnów and the vicinity of Łańcut, with several islands of this settlement identified around Tarnów, Biecz and Gorlice, Krosno, Rzeszów and Łańcut. The analysis covers 20 dictionaries and word collections of the past (from the late 19th and early 20th centuries) and contemporary (the late 20th and early 21st centuries), also differentiated geographically, volume-wise and lexicographically (by the method of elaboration). They are a valuable source for a study of lexical borrowings used in dialects in this area, confirming their formal (phonetic and morphological) and semantic diversity. A significant part of the set of Germanisms are rare words, limited only to dialects of south-eastern Lesser Poland.

Keywords: “Deaf German” (germ. (niem. Taubdeutsche, Walddeutsche), German borrowings, dialects of southern Lesser Poland, dialectal dictionaries.

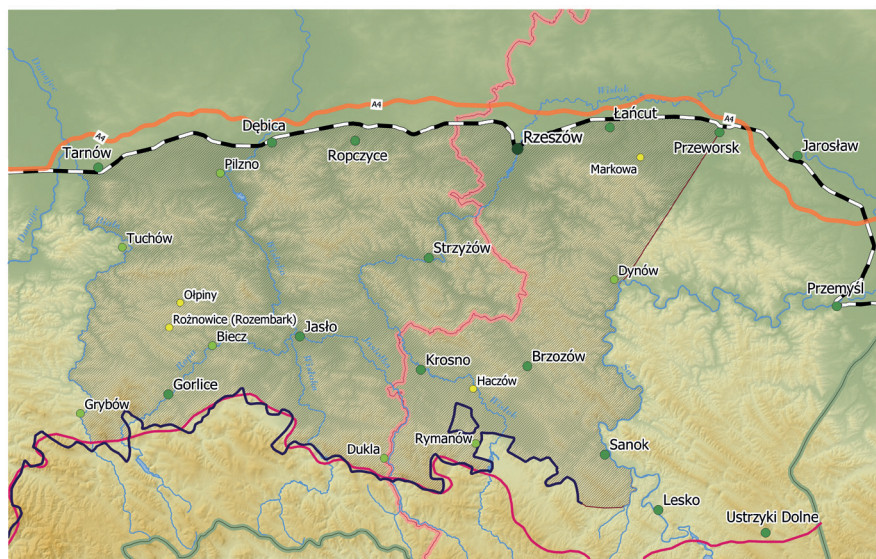
¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2019/35/B/HS3/01274 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

1. Przedmiot i cel badań

Słowniki gwarowe dawne i współczesne oraz zbiorki wyrazów zawarte w różnych opracowaniach są nieocenionym źródłem do badań leksyki dialektalnej zróżnicowanej zarówno terytorialnie, jak i chronologicznie. Nie od dziś wiadomo, że mogą one dostarczyć interesujących materiałów do analizy wielu zagadnień językoznawczych (por. np. Karas 2012). Mają one dużą wartość dokumentacyjną, są – zwłaszcza słowniki dawne – nieocenionym źródłem wiedzy o przeszłości danych gwar. Poświadczają funkcjonowanie wielu ciekawych archaizmów, innowacji słowotwórczych i semantycznych. Mogą też stanowić doskonałe źródło do badań zapożyczeń funkcjonujących w gwarach, zwłaszcza na obszarach pogranicznych czy też obszarach zasiedlonych w przeszłości przynajmniej częściowo ludnością obcojęzyczną.

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule są słowniki i zbiorki wyrazów dotyczące leksyki gwar Pogórza Karpackiego, dialektologicznie – zgodnie z nomenklaturą Stanisława Urbańczyka (1984) – Pogórza wschodniego i części południowej Pogranicza wschodniego młodszego, czyli tzw. Małopolski wschodniej późniejszej, tj. obszaru tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego (dawnej średniowiecznej niemieckiej fali kolonizacyjnej)

Przybliżony zasięg osadnictwa głuchoniemieckiego

- granica kolonizacji ruskiej wg S. Leszczyckiego
- granica kolonizacji ruskiej wg R. Reinfussa
- granica polsko-ruska (ok. 1340 r.)
- współczesna granica RP
- kolej
- autostrada

- przybliżony zasięg osadnictwa głuchoniemieckiego
- miasta wojewódzkie
- miasta powiatowe
- inne ważne ośrodki miejskie
- ważniejsze wybrane wsie głuchoniemieckie

0 5 10 km

Oprac. kart. W. Wnuk

Mapa przybliżonego zasięgu tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego
(oprac. W. Wnuk, R. Krocak, M.W. Solarz)

na pograniczu polsko-ruskim). Celem badawczym jest ich omówienie i ukazanie ich jako źródeł do badań germanizmów leksykalnych używanych w gwarach wymienionego obszaru. Przybliżony zasięg osadnictwa głuchoniemieckiego ukazuje poniższa mapa.

Germanizmy mogły się tu szerzyć bezpośrednio ze względu na dawną kolonizację niemiecką, następnie później w czasach zaboru austriackiego, niewykluczone, że niekiedy także i pośrednio, tj. przez medium polszczyzny ogólnej i regionalnej. O ile pożyczki niemieckie w gwarach innych regionów doczekały się stosunkowo wielu opracowań (zob. Kucharzyk 2022), o tyle w gwarach obszaru osadnictwa głuchoniemieckiego nie były dotąd przedmiotem szczegółowej analizy. A przecież analiza germanizmów obecnych w nich mogłaby przyczynić się do pozyskania danych językowych przydatnych również do odтворzenia historii tego osadnictwa. Spośród gwar południowomałopolskich jedynie gwary Pasa górskiego (góralskie) zostały przynajmniej częściowo zbadane pod tym względem czy raczej wpływy niemieckie zostały w nich zasygnalizowane, ale też nieomówione dokładnie (np. Kostecka-Sadowa 2019; Sikora 2006; 2015; Zaręba 1980).

Podkreślić należy, że badania wpływów języka niemieckiego na gwary polskie nie tylko na interesującym nas terenie są niełatwe z uwagi na m.in. trudności w ustaleniu źródła pożyczki (z jakich dialektów niemieckich), pośrednictwa innych języków (np. czeskiego), innych odmian polszczyzny (np. ogólnej), brak odpowiedniej dokumentacji gwary lub dokumentację jedynie fragmentaryczną, przekształcenia formalne (zwłaszcza fonetyczne) i zmiany semantyczne badanych wyrazów (por. o problemach badań nad germanizmami: Waniakowa, Tokarz 2006; Kucharzyk 2022). Niektóre germanizmy są „swoistymi endemitami językowymi, które trudno właściwie zanalizować, ponieważ są to fakty izolowane, niemające oparcia ani w polszczyźnie ogólnej, ani w sąsiadujących gwarach” (Kucharzyk 2022, 122).

2. „Głuchoniemcy” i obszar osadnictwa głuchoniemieckiego

Nazwą „Głuchoniemcy” określa się potomków osadników niemieckich w rejonie Pogórza Karpackiego. To nie tylko etnonim, ale i termin odnoszący się do regionu, por. „Na Głuchoniemcach” (Solarz, Raczyńska-Kruk 2023, 3). Takie użycia powyższego terminu rozwinęły się na gruncie procesów kulturowych zachodzących na Pogórzu Karpackim w okresie od XIV do XIX/XX w.

Badacze zajmujący się tymi zagadnieniami, stwierdzają, iż:

o ile nazwą „Niemcy” mógł zostać objęty ogół osadników biorących udział w średniowiecznym procesie kolonizacyjnym, to określenie „Głuchoniemcy” musiało pojawić się później, w okresie poprzedzającym pełną polonizację osadników. Nie jest wykluczone więc, że geneza terminu „Głuchoniemcy” tkwi w okresie późniejszym (XVI–XVII w.) niż sama kolonizacja (XIV–XV wiek), przejściowym między niemieckością a polskością (jw. 4).

Najbardziej widoczne „wyspy” tego osadnictwa: na zachodzie w okolicach Tarnowa, Biecza, następnie – Krosna, na wschodzie – w okolicach Rzeszowa i Łańcuta. Nie oznacza to, że mieszkają tu wyłącznie potomkowie osadników niemieckich, gdyż ci rozplynęli się często w morzu ludności polskiej, na wschodzie też ruskiej.

Pierwsze przykłady funkcjonowania tego określenia w odniesieniu do badanej grupy osadniczej, czyli w interesującym nas kontekście kulturowo-terytorialnym, pochodzą z XVII w. z dokumentów z okolic Łańcuta i Krosna. Nie ma natomiast żadnych tekstów historycznych, w których nazwa ta odnosiłaby się do potomków osadników niemieckich z okolic Biecza. Przypuszcza się, że tu:

polonizacja mogła dokonać się na tyle wcześnie, że analizowany termin albo nie znalazł w ogóle lub wystarczająco szerokiego odbicia w źródłach, albo wręcz w ogóle nie wykształcił się i został wtórnie, wstecznie rozciągnięty na te okolice przez późniejszych badaczy świadomych historii osadniczej ziemi bieckiej (Solarz, Raczyńska-Kruk 2023, 5).

Należy też podkreślić, że nazwa polska „Głuchoniemcy” obejmująca potomków kolonistów niemieckich i polskich na rubieży polsko-ruskiej w Karpatach jest pierwotna, tj. ma swoje źródła w języku polskim, terminy niemieckie „Taubdeutsche” i „Walddeutsche” są natomiast wtórne wobec niej, jako jej przekłady (jw. 14).

3. Charakterystyka słowników ilustrujących gwary „wyp głuchoniemieckich”

Z obszaru dawnego osadnictwa głuchoniemieckiego, tj. Pogórza Karpackiego, pochodzi sporo słowników gwarowych i niewielkich zbiorów wyrazowych, które mogą dostarczyć interesującego gwarowego materiału leksykalnego do badań zapożyczeń niemieckich. Uwzględniono tu zarówno opracowania współczesne (z przełomu XX i XXI w.), jak i dawne – z końca XIX i początku XX w. Z tego okresu pochodzą niewielkie słowniczki o charakterze lokalnym (zob. Karas 2011), zazwyczaj uwzględniające jedną wieś lub kilka wsi okolicznych, liczące od kilku (np. zbiorów wyrazów z okolic Tarnowa Błażeja Pawłowicza) do najwyżej kilkunastu stron (np. ze Śmigna Jana Witka czy z okolic Rzeszowa Aleksandra Saloniego). Większą objętość mają natomiast opracowania współczesne, zwłaszcza przygotowane przez językoznawców – dialektologów (Haliny Karas o gwarze Bugaja i Renaty Kucharzyk o gwarze Rzepiennika Strzyżewskiego), choć i obecnie nie brakuje małych zbiorów wyrazów publikowanych najczęściej w książkach poświęconych dziejom poszczególnych wsi, np. Domaradzowi w pow. krośnieńskim, Wesołej w pow. brzozowskim, czy w artykułach opisujących gwarę danej miejscowości, np. Markowej w pow. łańcuckim.

Ostatecznie w opisie uwzględniono 20 słowników i zbiorów wyrazów o różnej wielkości, charakterze, różnym też sposobie opracowania. Jeden z nich to słownik ogólnomałopolski (*Słownik gwar małopolskich*, t. I–II), pozostałe to słowniki głównie lokalne jednej lub kilku wsi okolicznych, rzadziej regionalne, obejmujące wybrany niewielki region gwarowy. Terytorialnie odnoszą się do: okolic Gorlic i Biecza (4), Tarnowa (3), Krosna i Dynowa (5), Rzeszowa (3), Łańcuta (2), Ropczyc (1), Przeworska (1).

Są to następujące słowniki i zbiorki wyrazów publikowane samodzielnie bądź w książkach i artykułach z następujących terenów:

- a. z całej Małopolski (ogólnomałopolski), w tym z Małopolski południowo-wschodniej (obszar tożsamy z tzw. osadnictwem głuchoniemieckim):

Słownik gwar małopolskich, opr. zespół IJP PAN pod red. Jadwigi Wronicz, t. I, Kraków 2016, ss. 206; t. II, Kraków 2017, ss. 178.

b. z okolic Bieczu i Gorlic:

Halina Karaś, *Gwara Bugaja na Pogórze (gm. Biecz, pow. Gorlice)*, Warszawa 2020, słownik: s. 113–382.

Ryszard Kobaka, *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej ... używanych*, wyd. II, Warszawa 2009, ss. 39.

Renata Kucharzyk, *Rzepiynsko godka*, Rzepiennik Strzyżewski 2020, słownik: s. 61–116.

Aleksander Wietrzyk, *Słownik gwary Pogórze (z okolicy Gorlic)*, Gorlice 2011, ss. 233.

c. z okolic Tarnowa:

Błażej Pawłowicz, *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa*, „Prace Filologiczne” 1892, IV, z. 1, s. 306–310.

Jan Witek, *Słowniczek gwary śmigieńskiej*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. I, Kraków 1904, s. 18–31.

Piotr Zięba, Stanisław Podraza, Anna Mądel, Magdalena Duda, *Słownik gwary Szynwałdu*, Szynwałd 2020, ss. 78.

d. z okolic Ropczyc

Roman Zawiliński, *Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim*, Kraków 1880, słownik: s. 226–234.

e. z okolic Krosna i Dynowa (pow. krośnieński i brzozowski):

Benedykt Gajewski, *Domaradz. Wieś nad Stobnicą*, Domaradz 1997, słownik: s. 132–144.

Monika Bielak, Kazimierz Sikora, *O regionalizmach leksykalnych w języku Krosna i okolic*, [w:] *Literatura – Język – Region. Prace Naukowo-dydaktyczne PWSZ w Krośnie*, z. 17, Krosno 2005, s. 7–28.

Gabriela Czajkowska, *Słownik dyferencyjny gwary Draganowej koło Dukli*, Kraków 2002, słownik: s. 45–92 (praca magisterska napisana pod kier. H. Kurek na UJ, dostępna w Internecie: <http://www.draganowa.info/Prace%20magisterskie/Prace/Gabriela%20Czajkowska.%20Słownik%20dyferencyjny%20gwary%20Draganowej%20kolo%20Dukli.pdf>).

Kazimierz Bator, *Wesoła na Pogórze Dynowskim. Dzieje wsi i parafii*, Wesoła 2009, słownictwo: s. 520–530.

Interesującą publikacją poświęconą gwarze Rogów w ok. Krosna jest praca:

Teresa Drozd, *Rogowskie pogaduchy, czyli słownik rogowsko-polski*, Rogi 2016, ss. 153.

Choć w tytule znajduje się określenie „słownik”, to jednak nie jest to słownik, ale materiał do słownika. Nie ma tu artykułów hasłowych, nie ma wyrazów hasłowych i ich definicji. Są tylko zdania w gwarze, którym odpowiadają zdania w polszczyźnie ogólnej. Zdania te ułożone są w układzie przypominającym układ tematyczny. Zawierają one interesujący materiał leksykalny, ale trzeba go dopiero ekscerpować z tych zapisów. Książka może zatem stać się dopiero podstawą do opracowania właściwego słownika gwarowego. Wymieniam ją tu, ale nie omawiam w dalszej części artykułu z uwagi na brak leksykograficznego charakteru tej publikacji.

f. z okolic Rzeszowa:

Aleksander Saloni, *Lud rzeszowski. Materiały etnograficzne*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. X, 1908, s. 50–344; słowniczek: s. 332–344.

Jan Bolesław Ożóg, *Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskiem*, [w:] M. Kucala, J. Reichan (red.), *Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne*, IJP PAN, Kraków, s. 181–219.

Jacek Baran, *Słownik gwary Nieborowa i okolic*, Rzeszów 2013, ss. 82, w tym właściwy słownik: s. 21–60.

g. z okolic Łańcuta i Przeworska (3)

Edward Szpytma, *Tak mówiła dawna Markowa*, Kraków 2008, ss. 45.

Zofia Trojnar, *Gwara ludowa wsi Markowa*, [w:] *Z dziejów wsi Markowa*, red. J. Półwiartek, Rzeszów 1993, słownictwo: s. 372–376.

Aleksander Saloni, *Lud wiejski w okolicach Przeworska. Słowniczek wyrazów miejscowych*, „Wisła” XIII, 1899, s. 236–248.

Skrótową charakterystykę uwzględnionych słowników opartą na kryteriach stosowanych w literaturze przedmiotu (zob. Karaś 2011, 32–54) i dane dotyczące publikacji (autor, tytuł, data wydania, liczba stron i haseł) przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Krótka charakterystyka analizowanych słowników

Autor (red.) i tytuł słownika	Obszar / miejscowość	Data wydania	Liczba stron	Liczba haseł	Typ słownika i sposób opracowania
red. J. Wronec, <i>Słownik gwar małopolskich</i>	Małopolska (dialekt małopolski)	2016–2017	206 + 178	ok. 8 000	średni (tj. średniej wielkości), dialektalny, dyferencyjny, profesjonalny, cytaty, lokalizacja, geografia), współczesny, ale materiały od II poł. XIX w.
A. Wietrzyk, <i>Słownik gwary Pogórzan (z okolicy Gorlic)</i>	ok. Gorlic i Biecz	2011	233	ok. 10 000	duży, regionalny, nie tylko dyferencyjny, w części cytaty, brak dokładnej lokalizacji, amatorski, ale pod red. naukową dialektologów, współczesny
H. Karaś, <i>Gwara Bugaja na Pogórzcu (gm. Biecz, pow. Gorlice)</i>	Bugaj gor	2020	269	3443	średni, lokalny, profesjonalny, cytaty, lokalizacja (też informatorów), współczesny
R. Kobaka, <i>Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej używanych</i>	Bobowa ok. Gorlic	2009 (II wyd.)	39	1059	mały, lokalny, amatorski, rzadko cytaty, współczesny
R. Kucharzyk, <i>Rzepiynsko godka</i>	Rzepiennik Strzyżewski tar, dawniej gor	2020	55	ok. 900	mały, lokalny, dyferencyjny, profesjonalny, cytaty, współczesny

B. Pawłowicz, <i>Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa</i>	ok. Tarnowa	1892	5	94	mały, lokalny, dyferencyjny, amatorski, bez cytatów, dawny
J. Witek, <i>Słowniczek gwary śmigieńskiej</i>	Śmigno tar	1904	14	628	mały, lokalny, amatorski, ale red. przez lingwistę, dawny
P. Zięba, S. Podraza, A. Mądel, A. Duda, <i>Słownik gwary Szymwałdu</i>	Szynwałd, ok. Tarnowa	2020	78	1215	mały, lokalny amatorski, ale z udziałem doktorantów, współczesny
R. Zawiliński, <i>Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim</i>	Brzeziny, ok. Ropczyc	1880	9	316	mały, lokalny, dyferencyjny, profesjonalny, bez cytatów, dawny
M. Bielak, K. Sikora, <i>O regionalizmach leksykalnych w języku Krosna i okolic</i>	ok. Krosna	2005	21	450	mały, lokalny, dyferencyjny, profesjonalny, cytaty, współczesny,
G. Czajkowska, <i>Słownik dyferencyjny gwary Draganowej koło Dukli</i>	ok. Krosna	2002	48	1120	mały, lokalny, dyferencyjny, praca magisterska, bez cytatów, współczesny
B. Gajewski, <i>Domaradz. Wieś nad Stobnicą</i>	ok. Krosna	1997	12	655	mały, lokalny, dyferencyjny, amatorski, bez cytatów (wyraz – jego odpowiednik ogp.), współczesny
K. Bator, <i>Wesola na Pogórze Dynowskim. Dzieje wsi i parafii</i>	ok. Krosna i Dynowa	2009	11	440	mały, lokalny, dyferencyjny, wybrane słownictwo w postaci tabeli, bez cytatów, współczesny
J. Baran, <i>Słownik gwary Nieborowa i okolic</i>	ok. Rzeszowa, gm. Hyżne	2013	40	1816	mały, lokalny, amatorski, dyferencyjny, bez cytatów, współczesny
A. Saloni, <i>Lud rzeszowski. Materiały etnograficzne</i>	ok. Rzeszowa	1908	13	601	mały, lokalny, dyferencyjny, opr. przez etnografa, bez cytatów i lokalizacji, dawny
J.B. Ożóg, <i>Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskiem</i>	ok. Rzeszowa	1992 opr. przed 1960	39	ok. 2 000	mały, lokalny, dyferencyjny, bez cytatów, poł. XX w.
A. Saloni, <i>Lud wiejski w okolicach Przeworska</i>	ok. Przeworska i Łańcuta	1899	13	373	mały, lokalny, dyferencyjny, opr. przez etnografa, bez cytatów i lokalizacji, dawny
E. Szpytma, <i>Tak mówiła dawna Markowa</i>	ok. Łańcuta	2008	45	1305	mały, lokalny, dyferencyjny, bez cytatów, współczesny,
Z. Trojnar, <i>Gwara ludowa wsi Markowa</i>	ok. Łańcuta	1993	5	ok. 300	wybór słownictwa w układzie tematycznym, często bez definicji, głównie słownictwo dyferencyjne, ale też ogp., mały, lokalny, współczesny

Z danych zawartych w tabeli wynika, że mamy do czynienia z jednym słownikiem dialektalnym (ogólnomałopolskim), jednym, który można uznać za regionalny (słownik A. Wietrzyka), a 18 pozostałych to słowniki lokalne dotyczące leksyki jednej lub kilku pobliskich miejscowości.

Wymienione słowniki są trudno porównywalne z uwagi na:

- różną objętość i związany z tym odmienny zasób materiału leksykalnego,
- nierównomierność terytorialną,
- różnorodność chronologiczną,
- zróżnicowany sposób opracowania.

Objętość słowników i liczba zawartej w nich leksyki jest bardzo różna, poczynając od zbiorów liczących mniej niż 100 wyrazów (B. Pawłowicza z okolic Tarnowa – 94) aż po słowniki liczące ok. 8000 (SGM) i 10 000 haseł (słownik A. Wietrzyka z okolic Gorlic). Najwięcej jest słowników małych, nieprzekraczających tysiąca wyrazów, zwykle liczących po kilkaset haseł (od ponad 300 do ponad 900) – R. Zawilińskiego z Brzezina koło Ropczyc, K. Batora z Wesołej, J. Barana z Nieborowa (część Hyżnego) z ok. Rzeszowa, A. Saloniego z ok. Przeworska i tegoż z ok. Rzeszowa, J. Witka ze Śmigna (ok. Tarnowa), M. Bielak i K. Sikory z ok. Krosna, Z. Trojnar z Markowej z ok. Łańcuta, R. Kucharzyk z Rzepiennika Strzyżewskiego (łącznie 10 słowników). Nieco ponad tysiąc wyrazów (od 1059 do 1215) liczą cztery słowniki: R. Kobaki z Bobowej, P. Zięby i in. z Szynwałdu, G. Czajkowskiej z Draganowej, E. Szpyry z Markowej, natomiast 1816 haseł ma słownik J. Barana z Nieborowa (część Hyżnego), ok. 2000 J.K. Ożoga z Nienadówki i blisko 3500 słownik H. Karas z Bugaja z ok. Gorlic. A zatem w większości są to słowniki małe (poniżej 3000 haseł), tylko dwa z nich to słowniki średniej objętości (SGM i H. Karas), jeden – A. Wietrzyka z okolicy Gorlic można uznać za duży (ok. 10 000 haseł i powyżej).

Największy objętościowo materiał leksykalny pochodzi z okolic Gorlic (łącznie w czterech słownikach współczesnych z tego obszaru zarejestrowano ok. 15 400 wyrazów). W okolicach Krosna również w czterech słownikach (bez pracy K. Drozd) odnotowano 2665 wyrazów, czyli ponad pięciokrotnie mniej, w okolicach Rzeszowa w trzech słownikach – ok. 4400 wyrazów. Z gwar okolic Tarnowa z 3 słowników dysponujemy materiałem jeszcze mniejszym, liczącym 1937 wyrazów, podobnie z okolic Łańcuta i Przeworska – zbiorem ok. 1970 wyrazów.

Omawiane słowniki są nierównomierne terytorialnie i zróżnicowane chronologicznie, np. z okolic Gorlic i Biecza, Krosna i Łańcuta – tylko współcześnie opracowane, z ok. Tarnowa – dwa historyczne, jeden współcześnie opracowany, z okolic Rzeszowa – jeden dawny z pocz. XX w., jeden z poł. XX w. i jeden współczesny, natomiast z okolic Ropczyc i Przeworska – tylko słowniki dawne z końca XIX w.

Również sposób opracowania tych słowników jest zróżnicowany. Żaden z nich nie jest słownikiem pełnym, choć słownik A. Wietrzyka zawiera sporo słownictwa niedyferencyjnego. Porównanie i interpretację materiału leksykalnego utrudnia także brak kontekstów w wielu słownikach, w których odnotowano tylko wyraz i znaczenie, niekiedy nieprecyzyjne.

4. Słowniki gwarowe z obszaru tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego jako źródła do badań germanizmów leksykalnych

Niezależnie od wskazanych niedomogów warsztatowych wielu wymienionych słowników mogą one stanowić interesujące źródła do badań germanizmów leksykalnych na obszarze dawnego osadnictwa głuchoniemieckiego. Ich dokładna analiza, etymologii, chronologii, zasięgu terytorialnego, ułatwiłaby wyłonienie najstarszych zapożyczeń niemieckich, będących rezultatem średniowiecznej fali kolonizacyjnej. Jest to jednak zadanie niezwykle trudne, które wymagałoby także pozyskania wiarygodnych danych historycznych, zwłaszcza uwzględnienia dawnych dokumentów jako źródeł do poznania gwary w przeszłości. Jednak, jak się wydaje, nawet analiza omawianych w niniejszym artykule słowników, może przynajmniej częściowo dać odpowiedź na pytanie o charakter germanizmów upowszechnionych w gwarach Pogórza Karpackiego.

Najlepszym źródłem do badań jest *Słownik gwar małopolskich*, opracowany w IJP PAN po kierunku J. Wronicz przez zespół doświadczonych leksykografów – dialektologów opracowujących również *Słownik gwar polskich*, zapoczątkowany przez Kazimierza Nitscha. Cenna w omawianym słowniku jest podstawa materiałowa gromadzona od czasów K. Nitscha, zawierająca materiały, począwszy od II poł. XIX w. po czasy najnowsze. Niezwykle ważne są też określenia geografii wyrazów. Szkoda tylko, że przy określeniu ogólnym geografii wyrazu nie podano dokładnej lokalizacji wszystkich poświadczeń obecnych w Kartotece SGPPAN, a jedynie lokalizację źródła cytowanego. Mimo to do badań germanizmów leksykalnych dwutomowy *Słownik gwar małopolskich* stanowi źródło pierwszorzędne.

SGM notuje wiele wyrazów, które można – w świetle dotychczasowych badań nad kontaktami polsko-niemieckimi – uznać za germanizmy. Szczególnie interesujące są wyrazy opatrzone skrótem Mp pd-wsch lub Mp pd, czyli pochodzące z Małopolski południowo-wschodniej lub szerzej z Małopolski południowej, gdyż mają zasięg prawie zbieżny z obszarem tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego (Mp pd-wsch) czy dokładniej – przynajmniej częściowo zbliżony do niego (Mp pd). Wśród przykładów pewnych lub możliwych germanizmów można wymienić m.in. następujące wyrazy: *brojza* lub *proza* ‘soda oczyszczona’, *brucak*, *burcak* ‘worek lub torba płócienna’, *brzostynek* ‘jeden z dwu pierścieni opasujących z obu stron piastę koła wozu tuż obok nasady szprych’, *cecurać się* ‘robić coś powoli, niezgrabnie, guzdrać się’, *durkać* ‘tłuc, uderzać, stukać, trącać’, *felezować* ‘wywoływać po kolei imiennie, sprawdzać obecność’, *gimajny* ‘słaby, niezdrowy’, *gufrować* ‘marszczyć, też układać w fałdy’, *leterka*, *literka* ‘drabina wozu (zwykle mała)’, *pecka* ‘kamień kładziony pod węgiel domu’, *rafać* ‘obrywać główki lnu’, *ryktować* / *rychtować* ‘przygotowywać’, *stermać się* ‘wspinać się, wdrapywać się’, *szlajfa* ‘hamulec przy wozie’, *szlajsa* / *ślajsa* ‘drzewo smolne, łuczywo’, *szlufan* ‘drewniana ława rozsuwana, służąca też do spania’, *szpuntować* ‘negatywnie nastawiać do kogoś, podburzać’, *stangla* ‘metalowy drąg; sztanga’, *telbuch* ‘duży brzuch’.

Dobre źródła stanowią też opracowane profesjonalnie słowniki z bogatą ilustracją przykładową H. Karaś i R. Kucharzyk oraz słownik A. Wietrzyka, amatorski, ale zredagowany przez doświadczonych dialektologów-leksykografów, najbogatszy pod względem liczby odnotowanych haseł, z nierzadkimi kontekstami użycia.

Niezależnie od przedstawionych braków, także pozostałe słowniki, nierzadko będące jedynie indeksami wyrazów gwarowych, zawierają jednak sporo ciekawego materiału, w tym również germanizmów², por. np. ze Śmigina (tar): *brucák, burcák* ‘torba’, *luchto* ‘zasuwka od komina’; z Szywnaldu (ok. Tarnowa): *cakownik, cokownik* ‘koń, który nie chce ciągnąć’, *lusok* ‘cebrzyk na serwatkę’, *nokiel* ‘wąwóz, zakątek, kącik, gdzie nie ma z drugiej strony wyjścia’, *pucfoł, pucwoł* ‘ktoś mały, krępy’; z Draganowej (ok. Krosna): *ćwienkiel* ‘nierówny kawałek’, *facyjat* ‘zamknięcie stropu dachu’, *glaca* ‘wyłysiała głowa’, *kombały* ‘tarte kluski ziemniaczane’; z Domaradza (ok. Krosna): *herdykować* ‘krzyżać, zlorzeczyć, wymyślać’, *lajtuch* ‘płachta’; z Nieborowa-Hyżnego z ok. Rzeszowa: *banzega* ‘piła taśmowa’, *brzostonki* ‘obręcz metalowa w kołach drewnianych’, *dekiel* ‘pokrywa’, *durcnąć* ‘uderzyć’, *dzycamer* ‘młotek do nabijania brzostonek (obręczy)’, *forajbka* ‘obrotowa dźwignienka przy drzwiach, oknie’, *forykować* ‘cwaniakować’, *grzymshubel* ‘strug do felców’, *grajfnąć* ‘ukraść’, *knypel* ‘do skręcania wiązek po młóceniu’; z Nienadówki (ok. Rzeszowa): *galgut* ‘szmata, łach’, *fajor* ‘wióro, poślad w ziarnie’, *knypeć* ‘karzełek’, *repciuł* ‘sakwa na sieczkę’, *spąga* ‘listwa’; z Brzezin (ok. Ropczyc): *brus* ‘kamień okrągły służący do ostrzenia nożów, sierpów itp.’, *hadra* ‘szmata potargana, kobieta podejrzana’, *brygiełek* ‘wierzchołek drzewa’; z Markowej (ok. Łańcuta): *knebel* ‘kołek do zakręcania powróśla, do zakładania skobla’, *kreptuch* ‘worek z owsem dla koni’, *obercuch* ‘okrycie, suknia wierzchnia’, *oberlicht* ‘półka nad drzwiami wejściowymi’, *szynkiel* ‘koniec osi wozu’. Mogą zatem stanowić ważne źródło do ich badań, do porównań, do określenia zasięgu itp. Spośród wymienionych wyżej germanizmów zlokalizowanych w SGM jako południowomałopolskie część została poświadczona także w innych słownikach w tożsamej postaci formalnej i znaczeniu, np. *pecka, szpuntować*, część natomiast w postaci wariantywnej, np. *cecyrać sie, prołza*, lub w znaczeniu odmiennym lub zbliżonym, jednak nietożsamym, np. *gimajny*.

Nawet pobieżny przegląd wymienionych słowników i przyjrzenie się wyrazom, które w świetle dotychczasowych badań uznaje się za zapożyczenia niemieckie, pokazuje, jak bogaty jest ten materiał leksykalny. Jedynie część najbardziej rozpowszechnionych pożyczek niemieckich powstaje się w wielu słownikach i zbiorach wyrazów, natomiast większość z nich to wyrazy rzadkie, pojawiające się jednorazowo lub najwyżej dwu-, trzykrotnie. Słowniki te poświadczają wariantywność fonetyczną i morfologiczną wielu rozpowszechnionych germanizmów tożsamych znaczeniowo, wskazując na różny stopień adaptacji w danym okresie i na różne procesy gwarowe, które ilustrują, np.:

- ‘soda oczyszczana’: *brojza* (SGM – Przędzel niż) / *brolza* (Szywnałd) / *prołza* (Bugaj, ok. Gorlic, Bobowa, Szywnałd) / *proza* (SGM – Bóbrka kroś, Krosno i okolice),
- ‘drabina wozu (zwykle mała)’: *letra, leterka* (SGM) / *litra, literka* (SGM, ok. Tarnowa, Nienadówka) / *lytra, lyterka* (Bugaj, ok. Gorlic, Rzepiennik Strzyżewski, Domaradz, Wesola, Markowa, SGM: Samocice dąb-tar) / *litra, lytra* (Nieborów-Hyżne),
- ‘drewniana łąwa rozsuwana, służąca też do spania’: *ślubank* (ok. Przeworska) / *ślubanek* (Bobowa, Bugaj, Szywnałd) / *ślufanek* (Rzepiennik Strzyżewski, SGM – Samocice dąb-tar),

² Definicje przytaczam za słownikami.

- ‘szafka nocna’: *kaslik* (Rzepiennik Strzyżewski) / *kastlik* (Szynwałd) // *nakastlik* (ok. Gorlic, Draganowa, Krosno i okolice, Nieborów-Hyżne) / *nakaslik* (Bugaj, ok. Gorlic, Krosno i okolice),
- ‘mocno, ostro palić w piecu’: *hajcować* (Bugaj, Rzepiennik Strzyżewski, Bobowa, ok. Gorlic, Draganowa, Nieborów-Hyżne, Szynwałd) / *hajczyć* (Krosno i okolice).

Duża liczba wariantów leksykalnych jest wynikiem różnych procesów fonetycznych zachodzących w gwarach, także podczas adaptacji wyrazów obcych, np. oboczność typu spółgłoska bezdźwięczna – spółgłoska dźwięczna: *prołza*, *proza* – *brołza*, *brojza* z niem. *Brause*, *ślabank* – *ślubanek* – *ślufanek* z niem. *Schlafbank*, oboczności samogłoskowe *y* – *i* (*lytra* – *litra* z niem. *Leiter* ‘drabina’, niem. dial. *letter*, *litter*, *latter*, *lojtr*, zob. Sławski 1970–1974, 181–182) czy uproszczenia grup spółgłoskowych i ucięcia morfemów (*kaslik* – *kastlik*, obocznie do *nakaslik* – *nakastlik* z niem. *Nachtkastl* lub niem. *Nachtkästchen* oraz różnic w zakresie adaptacji morfologicznej, np. czasownikowe sufiksy tematyczne *-owa-* // *-y-* (*hajcować* – *hajczyć* z niem. *heizen*).

Uwzględnione źródła pokazują zróżnicowanie semantyczne germanizmów, zależne niekiedy od obszaru (może po prostu czasem znaczenia nieodnotowane), por. np.

- *gimajny* ‘słaby, chory’ (Bugaj, Rzepiennik Strzyż., ok. Gorlic) // *gimajny* ‘niefunkcjonalny, niezgrabny, nieporęczny’ (Rzepiennik Strzyżewski) // *gimajny* ‘gibki’ (ok. Krosna) // *gimajny* ‘łamaga, nic nieumiejący, niezaradny, do niczego’
- *srogi* ‘stojak podtrzymujący drzewo cięte piłą’ (Rzepiennik Strzyż.) // *srogi* – 1. ‘stojak z krzyżaków do cięcia drewna ręczną piłą’, 2. ‘przenośne rusztowanie’ (ok. Gorlic) // // *śrogi*, *śragi* ‘dwie pary drągów zbitych na krzyż, rozstawionych w odpowiedniej odległości, złączonych listwami, służących do mocowania piłowanego drewna’ (Nieborów-Hyżne) // *śrągi* – ‘podpórki pod drzewo przeznaczone do rżnięcia’ (Nienadówka) // *srogi* ‘stojak z krzyżaków na cebrzyk w kuchni’ (Bugaj) // *sregi* ‘nogi pod stół, na krzyż zbite’ (Śmigno) // *srogi* – ‘drewniana konstrukcja, na której układało się siano w kopkę’ (Szynwałd).
- *študerować* ‘próbować’ (Rzepiennik Strzyż.) // *študerować* – ‘mędrkować, przemyśliwać’ (Nienadówka) // *študerować* ‘kombinować, radzić sobie, obmyślać, znajdować rozwiązanie problemów, trudności’ (Bugaj) // *študrować* – ‘majsterkować’ (Szynwałd).
- *ślychtować* – ‘czyścić, polerować’ (Szynwałd) // *ślichtować* ‘wyrównywać, wygładzać tynk rzadką zaprawą murarską’ (Bugaj) // *ślichtować* ‘wygładzać (ogólnie) (Rożnowice-Rozembark).

Nie zawsze jednak wiadomo, czy brak danego znaczenia, czy nie zostało odnotowane. Częsty brak cytatów i przykładów użycia uniemożliwia też weryfikację podanego znaczenia. Konieczne jest tu precyzyjne określenie znaczeń zarówno wyrazów polskich, jak i ich źródeł niemieckich.

Niewątpliwie analizę germanizmów w badanych gwarach utrudniają luki w dokumentacji słownictwa gwarowego (zob. Karaś 2019), stąd też rodzą się dodatkowo trudności w określeniu ich etymologii, zasięgu i chronologii. Zostaną one przedstawione na przykładzie czasowników *forantować* (*się*) – *zafortantować* (*się*). W gwarze moich stron rodzinnych (Bugaj, Sitnica, Raclawice) odnotowałam wiele przykładów użycia tego czasownika, dokonanego, jak i niedokonanego, i to w dwóch znaczeniach, por.

FORANTOWAĆ *czas. ndk.* ‘robić zapasy, zaopatrywać się, gromadzić’: *Trza na zime forantować słoiki z ogórkami.* Rac.JR.

FORANTOWAĆ SIE *czas. ndk.* 1) ‘robić zapasy, zaopatrywać się, gromadzić’: *Ćlowiek tyz sie forantuje, w żywność, na zime sie forantujóm, zeby nie ch’odźić do sklepu, w ch’ojco sie forantuje.* Bug.BK; 2) ‘o zwierzętach: przybierać na wadze, zabezpieczając się w ten sposób na zimę’: *Psy, koty sie forantujóm, na zime nieroz takie sie tłuste robióm.* Bug.BK; *Tego wyrazu czynsto sie używo, Sali sie forantuje, pies, kot sie forantuje, to przybiyro na wadze, robi sie gruby. Albo futruje sie na zime pies, kot, albo forantuje sie.* Bug.AJ; *Tak, forantujóm sie zwierzyna, u nos kot to sie barz gruby zrobiuł.* Sit.JK.

ZAFORANTOWAĆ SIE *czas. dk.* 1) ‘o ludziach: zrobić zapasy, zaopatrzyć się’: *Zaforantować sie na zime, to znacy zapasy zrobić.* BugBK; *Tyz o ćlowieku sie powie, ze sie zaforantowuł na całóm zime.* Bug.AJ; 2) ‘o zwierzętach: przybierać ciała, przybierać na wadze, zaopatrzyć się, zabezpieczyć się w ten sposób na zimę’: *Psy sie zaforantujóm na zime, koty, takie sie tłuste robióm. O tak, pieski, kotki, jak sie zaforantujóm na zime, to takie grubiutkie.* Bug.BK; *Sali sie tak zaforantowała, bo tako grubo, to o zwierzyntak sie tak godo, jak tak przybierajóm ciała na zime.* Bug.AJ.

ZAFORANTOWANY *przym.* 1) ‘zaopatrzony’: *Jaki ¹on zaforantowany, mo w śpi-zarni pełno!* Bug.BK; 2) ‘o zwierzętach: zaopatrzony, zabezpieczony na zimę’: *Sali juz zaforantowano na zime, grubiutko sie tako zrobiła.* Bug.AJ.

W żadnym z pozostałych słowników z obszaru tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego, poza *Słownikiem gwar małopolskich*, nie ma poświadczeń tych czasowników. W SGM zresztą nie zarejestrowano czasownika podstawowego niedokonanego, tylko formy dokonane, por. SGM II 155 *zaforancić, zaforantować (się)* ‘zaopatrzyć się’: *Widze, żeś se fes polynio zaforanciuł Sękowa gor; Ón jes dobrze zaforantowany Samocice dąb-tar*, uznając je za charakterystyczne dla Małopolski południowej (Mp pd). Czasownik *forantować (się)* jest stosunkowo słabo udokumentowany w gwarach polskich. Przytacza go SGPPAN VII 592–593, ale bez cytatów ilustrujących jego użycie, w dwóch formach wariantywnych fonetycznie z 3 miejscowości: *forantować się, foratować sie* (Samocice dąb-tar): 1. ‘gromadzić zapasy’ Zabrzeg biel (Śl pd), Kraków-Bronowice, Samocice dąb-tar, 2. ‘zaopatrywać się’ Samocice dąb-tar, także z innym morfemem tematycznym ze Śląska *foracić* ‘gromadzić zapasy’ Rogów ryb. Ponadto notuje SGŚWyd IX 120 też w postaci wariantywnej *forantować / foratować* ‘robić zapasy’ ze Śląska, bez egzemplifikacji (Pszczyna, Żory ryb, Czekanów tar-gór, Kochanowice lubl), z nm. *Vorrat*, także *forancić* z Opolszczyzny bez cytatu (SGŚWyd IX 119). Z gwary Lachów Sądeckich, a więc z okolic Nowego i Starego Sącza, poświadcza czasownik *forántować – zaforántować* ‘robić zapasy czegoś’ Szewczyk 187, a z gwary podhalańskiej w postaci *forancić* pok. III ‘zaopatrywać, łożyć na utrzymanie kogoś’ (cytat z Czubernatowej-Raba Wyżna) Józef Kąs (ILGiKP III 261). Nigdzie nie odnotowano znaczenia znanego z Bugaja odnoszącego się do zwierząt o przybieraniu na wadze i zabezpieczaniu się w ten sposób na zimę. Widać zatem, że dokumentacja jest niepełna, a eksploracja terenowa może przynieść jeszcze wiele interesujących danych leksykalnych. Na podstawie dotychczasowych informacji leksykograficznych można

stwierdzić, że wyraz ma zasięg ograniczony do Śląska i południowej Małopolski, przy czym lepiej jest udokumentowany z gwar śląskich, słabiej – z południowo-małopolskich.

Podsumowanie

Przeprowadzona w artykule analiza słowników gwarowych i zbiorów wyrazów z obszaru tzw. osadnictwa głuchoniemieckiego pokazała, że są one cennym źródłem do badań niemieckich zapożyczeń leksykalnych używanych w gwarach na tym obszarze.

Nawet ich pobieżny przegląd przynosi bogaty materiał wyrazowy. Część z nich to germanizmy szeroko rozpowszechnione, ale większość stanowią wyrazy rzadkie, ograniczone tylko do gwar Małopolski południowo-wschodniej, niekiedy w nich także sporadyczne, wyjątkowo czy – być może – tylko słabo udokumentowane. Oprócz germanizmów tożsamy pod względem formalnym i znaczeniowym słowniki te poświadczają także zapożyczenia zróżnicowane w gwarach badanego obszaru formalnie (fonetycznie i morfologicznie) oraz semantycznie.

Konieczna jest wszechstronna analiza wyekscerpowanego materiału leksykalnego i weryfikacja niemieckiej genezy badanych jednostek leksykalnych. Ustalenie wiarygodnej etymologii wielu z tych wyrazów, zwłaszcza wyjątkowych, sporadycznie pojawiających się w gwarach, może przysporzyć wielu problemów.

Wydaje się jednak, że uwzględnienie dużej liczby źródeł z obszaru Małopolski południowo-wschodniej zróżnicowanych chronologicznie i geograficznie pozwoli nie tylko na uwiarygodnienie etymologii analizowanych wyrazów, ale także na:

- określenie frekwencji germanizmów (wyrazy powszechne w gwarach tego obszaru, wyrazy rzadkie),
- ustalenie nacechowania chronologicznego badanych jednostek (wyrazy już dziś przestarzałe, dawne w gwarach, wychodzące z użycia, znane obecnie i używane),
- ustalenie zasięgu terytorialnego badanych jednostek leksykalnych, choć luki dokumentacyjne są duże, dlatego też wszystkie zasięgi raczej zostaną określone w przybliżeniu, gdyż szczegółowe badania terenowe mogłyby je znacznie zweryfikować.

Kłopoty może natomiast sprawiać chronologizacja badanego słownictwa, m.in. ze względu na długotrwałe oddziaływanie języka niemieckiego w jego różnych odmianach, począwszy od okresu średniowiecza aż po czasy zaborów. Ustalenie czasu pojawienia się niektórych germanizmów, zwłaszcza nowszych, jest oczywiście możliwe, w odniesieniu jednak do najstarszej warstwy germanizmów gwarowych często brakuje odpowiednich danych.

Wykaz cytowanych słowników gwarowych i zbiorów wyrazów

Baran J. (2013), *Słownik gwary Nieborowa i okolic*, Rzeszów.

Bator K. (2009), *Wesoła na Pogórze Dynowskim. Dzieje wsi i parafii*, Wesoła, słownictwo: s. 520–530.

- Bielak M., Sikora K. (2005), *O regionalizmach leksykalnych w języku Krosna i okolic*, [w:] *Literatura – Język – Region. Prace Naukowo-Dydaktyczne PWSZ w Krośnie*, z. 17, Krosno, s. 7–28.
- Czajkowska G. (2002), *Słownik dyferencyjny gwary Draganowej koło Dukli*, Kraków (niepublikowana praca magisterska napisana po kier. H. Kurek, <http://www.draganowa.info/Prace%20magisterskie/Prace/Gabriela%20Czajkowska.%20Słownik%20dyferencyjny%20gwary%20Draganowej%20kolo%20Dukli.pdf> (dostęp: 4.02.2023).
- Gajewski B. (1997), *Domaradz. Wieś nad Stobnicą*, Domaradz, słownik: s. 132–144.
- ILGiKP – Kaś J. (2015–2019), *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I–XII, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz (t. I–III, 2015–2016), Kraków (tom IV, 2017), Nowy Sącz (t. V–X, 2017–2019).
- Karas H. (2020), *Słownik gwary Bugaja*, [w:] *tejże, Gwara Bugaja na Pogórzu (gm. Biecz, pow. Gorlice)*, Warszawa, słownik: s. 113–382.
- KartSGPPAN – Kartoteka *Słownika gwar polskich* PAN, dostępna online: <https://rcin.org.pl/dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=anohtitle:%22Kartoteka+SGP%22> (dostęp 3.02.2023)
- KaśSGO – Kaś J. (2011), *Słownik gwary orawskiej*, t. I–II, wyd. II poprawione i poszerzone, Kraków.
- Kobaka R. (2009), *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej ... używanych*, wyd. II, Warszawa, ss. 39.
- Kucharzyk R. (2020), *Rzepińsko godka*, Rzepiennik Strzyżewski, słownik: s. 61–116.
- Ozóg J.B. (1992), *Słownik gwary wsi Nienadówka i okolicy w Rzeszowskim*, [w:] M. Kucala, J. Reichan (red.), *Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne*, IJP PAN, Kraków, s. 181–219.
- Pawłowicz B. (1892), *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa*, „Prace Filologiczne” IV, z. 1, s. 306–310.
- Saloni A. (1899), *Lud wiejski w okolicach Przeworska. Słowniczek wyrazów miejscowych*, „Wisła” XIII, s. 236–248.
- Saloni A. (1908), *Lud rzeszowski. Materiały etnograficzne*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. X, s. 50–344; słowniczek: s. 332–344.
- SGPPAN – *Słownik gwar polskich*, opr. w IJP PAN w Krakowie, t. I, Z. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1982 i nast.
- SGŚWyd – *Słownik gwar śląskich*, red. B. Wyderka, t. I, Opole 2000 i nast.
- SGM – *Słownik gwar małopolskich*, pod red. J. Wronicz, t. I–II, Kraków 2016–2017.
- Szewczyk Z. (2014), *Słownik gwary Lachów Sądeckich (Podegrodzkich)*, Podegrodzie.
- Szpytma E. (2008), *Tak mówiła dawna Markowa*, Kraków, ss. 45.
- Trojnar Z. (1993), *Gwara ludowa wsi Markowa*, [w:] *Z dziejów wsi Markowa*, red. J. Półcwiartek, Rzeszów, słownictwo: s. 372–376.
- Wietrzyk A., *Słownik gwary Pogórze (z okolicy Gorlic)*, Gorlice 2011, ss. 233.
- Witek J., *Słowniczek gwary śmiegińskiej*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. I, Kraków 1904, s. 18–31.
- Zawiliński R., *Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim*, IV. *Słownik wyrazów*, Kraków 1880, s. 226–234.
- Zięba P., Podraza S., Mądel A., Duda M. (2020), *Słownik gwary Szywnaldu*, Szywnałd, ss. 73.

Literatura

- Karaś H. (2011), *Polska leksykografia gwarowa*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Karaś H. (2012), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe jako przedmiot badań językoznawczych*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 55–64.
- Karaś H. (2019), *Jeszcze o potrzebie dokumentowania leksyki gwarowej (na przykładzie wybranych wyrazów południowomałopolskich z okolic Biecza)*, „Gwary Dziś” 11, s. 19–27.
- Kostecka-Sadowa A. (2019), *Zapożyczenia niemieckie w gwarze spiskiej (na podstawie materiału zgromadzonego w „Korpusie Spiskim”)*, „Gwary Dziś” 11, s. 175–182.
- Kucharzyk R. (2022), *Uwagi o germanizmach w gwarach polskich i problemach ich badań*, „Prace Językoznawcze” XXIV/4, s. 115–126.
- Sikora K. (2006), *Liczebniki w gwarach Podtatrza (Podhale, Spisz, Orawa)*, „LingVaria” 2, s. 49–61.
- Sikora K. (2015), *Liczebniki złożone w gwarach polskich a wpływy germańskie*, „Gwary Dziś” 7, s. 155–168.
- Sławski F. (1970-1974), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. IV, Kraków.
- Solarz M.W., Raczyńska-Kruk M. (2023), *Głuchoniemcy, Taubdeutsche, Walddeutsche – przyczynek do biografii pojęcia*, „Prace i Studia Geograficzne”, nr 4 [w druku].
- Urbańczyk S. (1984), *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 7, Warszawa: PWN
- Waniakowa J., Tokarz M. (2006), *Zapożyczenia niemieckie w „Słowniku gwar polskich”*, [w:] *Studia Dialektologiczne III*, red. J. Okoniowa, Kraków, s. 115–126.
- Zaręba A. (1979 [1980]), *O zapożyczeniach niemieckich w polskich gwarach orawskich*, „Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Philologica” 30, s. 269–272.